

ANKARAD, 2023; 4(7): 111-132	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI: 10.53838/ankarad.1315228

Araştırma Makalesi / Research Article

**OSMANLI ŞEHİRLERİNDE AFETLER SONRASI
KAMUSAL ALANIN İMARI: 18. YÜZYILDA EDİRNE**

Gürer KARAGEDİKLİ*

Öz: Osmanlı şehirlerini vuran afetler hakkında arşiv belgeleri hem yerel hem de merkezi karar alıcıların bu tür doğal afetler sonrasındaki tutumunu görmemiz ve ne tür tercihlerle hareket ettiklerini anlamamız için önemli veriler sunmakta. Bu makale, Edirne mahkeme kayıtlarında (*şer'iyye sicilleri*) bulunan keşif emirlerin ve raporların kullanılması yoluyla, yerel ve merkezi politika yapıcılarının yangın, deprem ve ağır kış koşulları sonrasında Osmanlı Edirne'sinde kamusal alanın yeniden inşası için nasıl iş birliğine giriştiğini araştırmaktadır. Her ne kadar afetler hakkında genel bilgiler – imar sürecinde ve kamusal alanın inşasında – yerel otoriteler tarafından sağlansa da elinizdeki çalışma farklı kişi ve grupların Edirne ile doğrudan veya dolaylı bağı nedeniyle merkezi otoritenin bu serhat payitahtının imarında vazgeçilmez bir yere sahip olduğu iddiasında bulunacaktır. Nihayet, çalışma XVIII. yüzyılda meydana gelen afetler üzerinden Edirne'nin sözde “metrük” kalışı ve “inhitâtı” sorunsalını yeniden değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, yangın, deprem, şitâ, kamusal alan, keşif

**RECONSTRUCTION OF PUBLIC SPACE IN
OTTOMAN CITIES AFTER DISASTERS: EDİRNE IN
THE EIGHTEENTH CENTURY**

Abstract: Archival documents about the disasters that hit Ottoman cities provide important data for us to see the attitudes of both local and central decision makers after disasters and to understand what kinds of preferences they prioritized. This article explores how local and central policy makers collaborated to reconstruct the public space in Ottoman Edirne after a fire, earthquake, and severe winter conditions through the use of investigation orders and reports found

* Dr. Öğretim Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; e-mail: gurer@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7846-6052

in the Edirne court registers (*şer'iyye sicilleri*). Although general information about disasters –in the reconstruction processes of public space – is provided by local authorities, the study claims that the central authorities had an indispensable place in the development of this frontier capital due to the direct or indirect ties of different individuals and groups with Edirne. Finally, through the disasters occurred in the eighteenth century, the study will re-evaluate the so-called decline of the city of Edirne.

Key Words: Edirne, Fire, Earthquake, Heavy Winter, Public Space, Inspection.

Extended Abstract

Based on the writings of contemporary observers and the investigation orders of the calamities recorded into the Muslim court registers of Edirne (sicils), this paper explores how local and central policy makers interacted in renewing urban space following disasters like earthquakes, fires, and heavy winters in Ottoman Edirne. Contemporary witnesses' notes on the reconstruction of the city, which was destroyed after the Big Fire and 1752 Great Edirne Earthquake, provide us with partial information about the attitude of the Ottoman local and central units on the subject. However, archive documents provide important data for us to see the attitudes of both local and central decision makers after such natural disasters and to understand what kind of preferences they acted. In this article, although general information about the disasters that hit the city is provided by the local authorities, which have an important place in the zoning process and the construction of the public space, the preferences of the central authority play an important role in the development of the public space in this frontier capital, due to the direct or indirect ties of different people and groups with Edirne. It shows authorities at the local level had an immense effect on the renewal processes of the public space in Edirne. However, given the fragmented authority at the local level, it argues that the involvement of the central state became vital as urban renewal concerned various interest groups in Istanbul that were directly or indirectly connected with the city life in Edirne.

It is seen that the perception formed on the Ottoman 18th century continues a similar reading over Edirne. It is worth saying that this discourse, which became dominant for 18th century Ottoman Edirne, is still followed in the literature, due to the excess in the diversity of sources and the limits and problems of these sources. However, in terms of discourse, the destructive effects of fire and earthquake are mostly expressed in secondary literature studies that repeat each other. It is a fact that these events in the 18th century had devastating effects for Edirne. However, archival sources

show that local and central authorities attempted to reduce the effects of these calamities through various ways.

In this study, the roles of local and central actors in the reconstruction of public space and public buildings in Ottoman cities after the fire, earthquake and disasters that destroyed the city of Edirne in the middle of the 18th century were examined, where the aforementioned disasters were effective and what kind of reconstruction policy was followed. has been examined. Immediately after the disasters, it is seen that the buildings destroyed in the city were regularly inspected and repaired after a while. It is immediately obvious that there are mostly mosques, maşjids and government buildings as structures that need repair and maintenance in the records. In addition, it is observed that the castle walls, inns, waterways and bridges are maintained as needed. We know that a significant number of buildings in the city of Edirne are under the control of foundations. The fact that most of these foundations are foundations in the capital, Istanbul, under the supervision of important political figures such as Darüssade Ağası and Şeyhülislam, makes it easier to see which areas are given priority in the post-disaster reconstruction program. The fact that the important inns, which form the center of the trade area in the city of Edirne, were repaired in the first place, allows us to see how the Ottoman elite, which had direct or indirect ties with Edirne, played a role in the reconstruction of the city in the imperial capital, Istanbul. In addition, the fact that public buildings, which are essential for the safety of the city, are places that were first discovered after disasters in the center of Edirne, which makes it easier for us to understand what kind of a reconstruction plan the central government envisions in the cities. In conclusion, this situation makes it easier for us to understand the close relationship between the primary motivations of the state in the city's reconstruction policy and the public-private dichotomy.

Giriş

Edirneli tarihçi ve şair Örfi Mahmûd Ağa, *Edirne Tarihçesi* adlı eserinde, Edirne'nin yaşadığı en büyük afetlerden biri olan 1752 depremini “*zelzele-i ‘azîme*” başlığı altında kayıt altına almıştır.¹ Depremin hem şahidi hem de mağduru olan Örfi Mahmûd Ağa, 1752 Temmuz’unda bir Ramazan akşamında iftardan hemen sonra meydana gelen ve gece boyunca devam edip Edirne sakinlerini evlerinin bahçelerinde uyumak zorunda bırakan bu

¹ Örfi Mahmud Ağa, *Edirne Tarihçesi*, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi (TY, nr. 2195), 77a-79a. Yazarın eserleri ve yazmanın nüshaları hakkında bilgi için bkz. Rifat Kütük, “Örfi Mahmud Ağa’nın Hayatı ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XI/26 (2004), ss. 183-210.

depremin şehirdeki birçok binaya, eve, dükkâna ve cami minareleri ile kubbelerine zarar verdiğini yazmıştır. Selimiye, İbrahim Paşa ve Defterdar camileri haricinde, tüm camilerin kubbe ve minarelerinin yıkıldığını yazan müellif, sarsıntıların azalan aralıklarla birkaç ay boyunca devam ettiğini söylemiş; yıkılan binaların vakıflarınca yeniden yaptırıldığını belirtmiştir.² İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi James Porter ise, 1752 Büyük Edirne Depremi'nin aynı gün ve saatte İstanbul'da da hissedildiğini, bu yüzden evinde ayakta durmakta zorlandığını yazıyordu.³ Büyükelçi raporunda, devam eden sarsıntıların merkezinin de Edirne olduğunu belirtiyor ve yıkıntıların hala şehirde durduğundan söz ediyordu.⁴

1752 Büyük Edirne Depremi sonrasında yıkılan şehrin yeniden imarıyla ilgili birbirini tamamladığını düşünebileceğimiz bu iki çağdaş not, konu hakkında Osmanlı yerel ve merkezi birimlerinin tutumu için bize yüzeysel bilgiler sunuyor. Halbuki, arşiv belgeleri hem yerel hem de merkezi karar alıcıların bu tür doğal afetler sonrasındaki tutumunu görmemiz ve ne tür tercihlerle hareket ettiklerini anlamamız için önemli veriler sunmakta. Elinizdeki makale, her ne kadar şehri vuran afetler hakkında genel bilgiler imar sürecinde ve kamusal alanın inşasında önemli bir yere sahip yerel otoriteler tarafından sağlansa da farklı kişi ve grupların Edirne ile doğrudan veya dolaylı bağı nedeniyle bu serhat payitahtında kamusal alanının imarında merkezi otoritenin tercihlerinin önemli bir rol oynadığı iddiasında bulunacaktır. Nihayet, çalışma XVIII. yüzyılda meydana gelen afetler üzerinden Edirne'nin sözde “metrük” kalışı ve “inhitâtı” sorunsalını yeniden değerlendirilecektir.

1. Osmanlı Tarih Yazımında Afetler ve Afet Yönetimi

Tarihçiler 1990'lardan itibaren Osmanlı memleketinde yaşanan doğal afetleri farklı coğrafi ve dönemsel bağlamlarda inceleye geldiler. Bu araştırmaların hemen tamamı deprem, sel ve kuraklık gibi afetlerin ortaya çıkardığı yıkım ile, afetlerin Osmanlı şehirlerinde ya da kırsalında tahrip edici rolünü incelediler. Elizabeth Zachariadou tarafından derlenen ve konu üzerine yapılmış ilk çalışma diyebileceğimiz *Natural Disasters in the Ottoman Empire* kitabı Osmanlı memleketinin farklı bölgelerinde doğal afetlerin yarattığı yıkımı inceledi. Kitapta 14 makalenin deprem, 3

² Örfi Mahmud Ağa, a.g.e., 77b-78b.

³ James Porter, “An Account of the several Earthquakes of late felt at Constantinople”, *Philosophical Transactions of Royal Society of London*, 49 (1755), s. 116.

⁴ Porter, a.g.m., ss.116-117.

makalenin sel ve diğerlerinin kıtlık gibi farklı doğal afetleri incelediğini görüyoruz.⁵

Zachariadou'nun derleme kitabında depremleri inceleyen çalışmaların yoğunluğu mutlaka rastlantısal değildi. Depremler, ülkemizi bugün olduğu gibi geçmişte de etkilemiş ve büyük tahribatlar yaratmıştır. Bu durum haliyle arşiv kaynaklarına da yansımıştır. Meseleyi 1500-1800 döneminde inceleyen detaylı bir çalışma Nicolas Ambraseys ve Caroline Finkel tarafından yapılmıştır. Yazarların *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review* adlı çalışması hem tarihçiler hem de deprembilimciler için erken modern Osmanlı memleketinde meydana gelen depremler hakkında ilk bütüncül ve derli toplu çalışmadır.⁶

Bu genel çalışmaların yanında, İstanbul'da meydana gelen depremler araştırmacılar tarafından münhasıran çalışılanları içinde en hacimli yeri tutmuştur. Ambraseys ve Finkel'in çalışmasına benzer bir çalışmayı Orhan Sakin İstanbul için yapmıştır.⁷ Bu genel çalışmanın yanında, 1509 depreminden itibaren Osmanlı payitahtının gördüğü depremler araştırmacılarca çalışıldı.⁸ 18. Yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'da meydana gelen deprem, ki ilk deprem risalesi kitabının yazılmasına sebep olmuştur, erken modern dönemde başkenti tahribata uğratan depremlerdendir.⁹ Aynı yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen bir diğer depremi ise Deniz Mazlum yapı onarımları bağlamında çalışmıştır.¹⁰ Kayıtlara İstanbul'u vuran en şiddetli deprem olarak geçen 1894 depremi münhasıran detaylı bir araştırmaya konu olmuştur. Fatma Ürekli, çok geniş bir alanda şehri tahrip eden mezkûr depremi *İstanbul'da 1894 Depremi* adıyla basılan kitabında incelemiştir.¹¹

⁵ Elizabeth Zachariadou, *Natural disasters in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete III: a symposium held in Rethymnon, 10-12 January 1997*, University of Crete Press, Rethymnon, 1999.

⁶ Nicolas N. Ambraseys ve Caroline F. Finkel, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas, A Historical Review*, Eren, İstanbul, 1995.

⁷ Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri*, Kitabevi, İstanbul, 2002.

⁸ Kazuaki Sawai, "The 1509 Istanbul Earthquake and Subsequent Recovery", *Mediterranean World*, 22 (2015), ss. 29-42.

⁹ Lemi Akın, "İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risale-i Zelzele", *Türk Dil ve Edebiyat Dergisi*, 44 (2011), ss. 1-82.

¹⁰ Deniz Mazlum, *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011.

¹¹ Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İstanbul, İletişim, 2000.

Yaron Ayalon ise kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nda doğal afetleri devlet, toplum ve bireyler düzeyinde verilen tepkiler üzerinden inceledi. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki sınırların daha evvelden kabul edildiği gibi çok önemli olmadığını ifade eden Ayalon, kamusal alan mevzu bahis olduğunda İslami prensipler ve sembollerin daha önemli olduğunu iddia ediyor. Yazara göre, bu vurgu devletin itibarını ve siyasi sermayesini arttırmak için alınan bir önlemdir.¹²

Depremlerle beraber yangınlar da Osmanlı tarih yazımında önemli çalışmalara konu olmuştur. Osmanlı kentlerinde yangınlar türlü nedenlerle karşılaşılan ve tahribatı büyük olan afetler arasındadır. Yapılan çalışmalar yangınların etkilediği bölgeleri ve afet sonrası yönetim gibi konulara yoğunlaştı. 1660 Büyük İstanbul Yangını tarihçilerce hak eden bir ilgi görmüştür. David Marc Baer, bu yangın sonrasında Eminönü'deki Yahudi mütetekinlerin başka semtlere sürüldüğünü ve bölgede İslamlaştırma politikalarının uygulandığını iddia etti.¹³ Baer'in bu iddiası, Kenan Yıldız'ın doktora tezinde ciddi eleştirilerle karşılaştı. Yıldız, yangından sonra gayrimüslim evlerinin bedeli karşılığı alındığını ve hatta semte yeniden dönen çokça eski sakinin olduğunu belirtti.¹⁴ Erken modern dönemde Osmanlı payitahtının karşılaştığı bir diğer yıkıcı yangın 1756 tarihli olanıdır. Fatih Köse, 1756 yangınının ne büyüklükte bir alanı etkilediğini ve sosyal-ekonomik sonuçlarını çalışmasında değerlendirmiştir.¹⁵ Bu yangından çeyrek asır sonra İstanbul bir büyük yangınla daha yüzleşmiştir. Kenan Yıldız, İstanbul'un karşılaştığı en büyük yangınların yaşandığı 1782 yangınlarını bir makalesinde detaylıca incelemiş; merkezi devletin fiyat artışlarını kontrol altına alma girişimlerinden yağmacılarla mücadeleye kadar birçok görevi başarılı bir şekilde yerine getirdiğini belirtmiştir.¹⁶

¹² Yaron Ayalon, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes* (New York: Cambridge University Press, 2014). Aynı bölgede 1822'de olmuş depremi inceleyen çalışma için bkz. Ümit Ekin, "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 17 (2007), ss.29-50.

¹³ Marc David Bear, "The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul," *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2004), ss. 159-181.

¹⁴ Kenan Yıldız, "1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili," Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2012.

¹⁵ Fatih Köse, "1756 İstanbul Yangını", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2019), ss. 191-213.

¹⁶ Kenan Yıldız, "1782 İstanbul Yangını: Kadı Sicillerinden Tespit, Çıkarım ve Yorumlar" Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (haz.),

19. yüzyılda yaşanan yangınlar sonrası yapılan düzenlemeler ise, yapılan çalışmalarda altı çizilen bir diğer konu olmuştur. Biray Çakmak Uşak'ta 1894 tarihinde yaşanan yangın sonrasında, anılan afetin yıkıcı etkilerinin bertaraf edilmesinde, mali durumdaki olumsuzluklardan dolayı, merkezi yönetimden ziyade yerel unsurların yardımlarının etkisinin altını çizer. Bir diğer konu ise, İstanbul'un bazı bölgelerinde 19. yüzyıldaki kimi yangınlar sonrasında kentsel mekânın yeniden tasarımı mümkün olabilmişken, Uşak bu büyük yangını şehrin modernizasyonu için bir "fırsat" olarak kullanamamıştır.¹⁷

Mevsim değişiklikleri ve bunların yarattığı doğal ve siyasi felaketler Osmanlı tarih yazımında son yıllarda artan bir ilgi gördü.¹⁸ Araştırmalar afetlerin etkilerinin uzun süre devam ettiğini ve bazı politik sonuçlarının olduğu vurgusu yapmışsa da,¹⁹ György Hazai gibi araştırmacılar meydana geldiği "zaman aralığında yaşamın akışını etkileyebilen ... [ve] bazı ekonomik süreçlerde yavaşlamaya yol açabilen" bu tür afetlerin etkilerinin sınırlı olduğunu yazmıştır.²⁰

2. Kaynaklar: Edirne Şer'iyeye Sicillerinde Afetler

Bu çalışma, 18. yüzyılda art arda vuku bulan yangın, deprem, çetin kış mevsimleri ve nehir taşkınları sonrasında yerel ve merkezi devlet kurumlarının şehirdeki kamu alanlarını yeniden inşa etmek için gösterdiği çabaları araştıracaktır. Çalışmanın kaynaklarını Edirne şer'iyeye sicilleri oluşturmaktadır. Kadı sicillerine sadece alım satım kayıtları, mirasla ilgili hususlar, terekeler; ya da cinayet gibi daha ciddi davalar kaydedilmezdi. Çoğu zaman İstanbul'dan türlü konularla ilgili gönderilen emirleri de içeriyordu. Kahire, Halep, Bursa ve Edirne başta olmak üzere birçok

Osmanlı İstanbulu II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/İstanbul Büyükşehir Belediyesi, ss. 707-722.

¹⁷ Biray Çakmak, "Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda afet yönetimi: 1894 büyük Uşak yangını" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2011), ss.63.90.

¹⁸ Sam A. White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*, (New York: Cambridge University Press, 2011); Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History* (New York: Cambridge University Press, 2011).

¹⁹ Sam A. White, *The Climate of Rebellion*; Oktay Özel, *The Reign of Violece. The Celalis, c.1550-1700* (Leiden: Brill, 2012).

²⁰ György Hazai, "Osmanlı Tarihinde Doğal Afetlerin Rolü Hakkında Birkaç Görüş" *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* (Ed. E. Zachariadou; Çev.G.Ç.Güven ve S. Öztürk) içinde. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2001), s.3.

Osmanlı şehrindeki mahkemeler terekeleri ve Padişah fermanlarını farklı defterlerde muhafaza etmiştir.²¹ Hatta, bazı büyük kent merkezlerinde birden fazla mahkeme vardı. Örneğin Halep'te dört farklı mahkeme branşı vardı.²² Halep gibi, Edirne'de de farklı mahkemeler mevcuttu. Bu mahkemeler Mahkeme-i Kübrâ, Mahkeme-i Suğrâ, Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Müfettişliği Mahkemesi ve Bâb Mahmesi idi. Haremeyn evkafının mülkleriyle ilgili konularla Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Müfettişliği Mahkemesi ilgileniyordu. Davalar Edirne kadısı huzurunda rüyet olunurken, Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Müfettişî'nin Edirne'deki vekili de hazır bulunuyordu. Edirne şer'iyye sicillerinde 136 ve 178 numaralı defterler Mahkeme-i Kübrâ'ya, 108, 137, 141 numaralı defterler Mahkeme-i Suğrâ'ya aitti. 138 ve 139 numaralı Edirne şer'iyye sicilleri ise Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Müfettişliği Vekaleti Mahkemesi'ne aitti.²³ Bu durum Bursa'daki durum ile hemen hemen aynıydı.²⁴

Merkeze gönderilen deprem teşhis ve tahmin defterleri ile merkezden Edirne Kadısı'na, Bostancıbaşı'na ve ilgili diğer görevlilere hitaben gönderilen afetler sonrası tamiratlarla ilgili emirler; sonrasında da keşif defterleri teferruatlı bir biçimde sicillere kaydediliyordu. Vakıfları olan ama kısmen ya da tamamen münhedim olan müsakkafatın durumunun, biri depremin görgü tanığı Örfi Mahmud Ağa, diğeri dönemin resmi vakanüvisi Süleyman İzzî'nin söyledikleriyle örtüştüğü görülüyor.²⁵

Bu çalışmada, 1746-1752 tarihleri arasında vuku bulan ağır kış şartlarında donan nehirlerin üstünde hasar tespiti yapılan köprülerin tamirinden, yangında yanan mahallerin tespitine, büyük depremde hasar gören kamu binalarının keşif ve tamir kayıtlarına kadar birçok kayıt kullanılacaktır.

²¹ Suraiya Faroqhi, "Sidjill" *IE²*, c.9, Leiden, Brill, 1997, ss.539-545.

²² Abraham Marcus, "Men, women and property: dealers in real estate in 18th century Aleppo", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26-2 (1983), s.141.

²³ Halil Sahillioğlu, "1640-1750 Edirne'de buğday fiyatları," in *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ender Bilal (Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1995), s. 260.

²⁴ Mukayese için bkz. Nilüfer Alkan Günay, "Osmanlı Taşrasında Bir Yetki Alanı: Haremeyn-i Şerifeyn Teftiş Vekâleti Görevi ve Kapsamı" *Osmanlı Tarihi Araştırmalar Merkezi Dergisi OTAM*, 26 (2009), 29-40.

²⁵ Depremden, yazmanın Selimiye'deki istinsahında "Vakı'a-ı zelzele-i 'azime der Edirne" başlığı altında bahsedilmektedir. Örfi Mahmud Ağa, *Edirne Tarihçesi*, 77a-79a; İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)* Ziya Yılmaz (haz.), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019, ss.952-953.

Örneğin, Edirne şer'iyeye sicillerinden 147, 153, 162, 167 ve 169 numaralı defterlerde Osmanlı resmi görevlilerine hitaben depremle ilgili gelen fermanlar ile teftiş, tahmin ve tamir kayıtlarından yararlanılmıştır.²⁶ Büyük yangın ve şitâ gibi diğer afetler ile ilgili de 138, 139, 140, 143 ve 163 numaralı defterlerdeki kayıtlardan istifade edilmiştir.

3. 18. Yüzyılda Osmanlı Edirne'si: "Altın Çağ"dan "İnhitât"a?

Osmanlılar Edirne'yi, imparatorluğun kalıcı başşehri olacak olan İstanbul'dan aşağı yukarı yüz sene evvel fethetti. Her ne kadar idari yönden İstanbul'un gölgesinde kalsa da Edirne Padişah ve ailesi ile yönetici elitler tarafından kurulan dini vakıflar aracılığıyla şenlendirilmiştir. 16. yüzyılın başlarında, ticaret merkezi vakıflarca yaptırılan Ali Paşa Han, İki Kapılı Han ve Rüstem Paşa Han arasındaki alandıydı. Bu bölge, Tunca nehrinin kavsinin iç kısmında şehrin nüfus olarak en yoğun yeri olan kale içinin hemen yanındaydı. Bu dönemde Edirne'nin nüfusu, 150 civarında mahallede meskûn 30.000 kişiydi.²⁷ Osmanlıların ikinci başkenti ve aynı zamanda da Padişah hâssı olan Edirne, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Rumeli'sinin en büyük şehri haline gelmiş ve genişleme döneminde Osmanlı yol sisteminin tam da merkezine oturmuştur.²⁸

İstanbul'a yakınlığı hasebiyle payitahtın art bölgesi olarak bölgesel bir merkez haline gelen Edirne için tarihçiler, 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde şehri "altın çağ" yaşayan bir kent olarak tasvir ettiler. Tarihçileri kenti bu şekilde tanımlamaya iten nedenlerin başında, Edirne'nin 1650 sonrasında fiziki olarak imparatorluğun merkezi haline gelmesi var. Bu gayri resmi başkent statüsü Edirne'yi olumlu yönde etkiledi ve şehrin siyasi durumunu güçlendirdi. XVII. Yüzyıl boyunca – özellikle de IV. Mehmed ve II. Mustafa dönemlerinde – Osmanlı padişahlarının ve sarayın Edirne'de bulunması,

²⁶ Bu makale için, defterin Ankara'daki Milli Kütüphane'de mikrofilm olarak tutulan aslı kullanılmıştır. 153 No'lu Edirne Şer'iyeye Sicili H.1164-1170/ 1750-1756 tarihli vesikaları ihtiva etmektedir. 153 No'lu defterin transkripsiyonu yüksek lisans tezi olarak da yayımlanmıştır. Transkripsiyon için bkz. Sabiha Şengür, "153 Numaralı Edirne Şer'iyeye Sicili H.1164-1170/ 1750-1756", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2007.

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", M.A. Cook (haz.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, Oxford, Oxford University Press, 1970, s.168.

²⁸ Aziz Nazmi Şakir Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.

şehre *de facto* payitaht olarak çok sayıda askeri zümre mensubunun ve saray ile yakın ticari/parasal ilişkideki farklı gruplardan kişilerin yerleşmesini sağlamıştır. Doğal olarak, bu durum nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. 17. yüzyıl boyunca önemli sayıda devlet görevlisi Edirne’de ikamet etti. İki resmi sayıma göre, bu dönemde şehir nüfusunun %20 kadarı muvazzaf ve mütekait askeri zümre mensubuydu.²⁹ Sultan II. Mustafa’nın tahttan indirilip, dönemin güçlü Şeyhülislamı Feyzullah Efendi’nin öldürülmesine ve Payitahtın yeniden İstanbul’a dönmesine yol açan “Edirne Vak’âsı”, Edirne’de bir dönemin kapanışı olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı tarihinin “kara deliği” 18. yüzyıl üzerine yapılan çalışmalar, görece bir barış ve sükunetin hâkim olduğu 1718-1730 arası dönem hariç, yüzyılı genellikle politik çalkantılar ve siyasi gelişmelere paralel olarak değerlendire gelmiştir. Osmanlı Edirne’si üzerine yapılan çoğu çalışmada da genel 18. yüzyıl Osmanlı tarihi algısına paralel fakat farklı parametreler kullanılarak, aynı çizgide ve şehrin “inhitatı” bağlamında ele alınmıştır. Zira şehrin tarihi, payitahtın çok büyük bir bölümünde Edirne’de bulunduğu 17. yüzyıl için bir “gelişme ve büyüme” dönemi olarak yazılmışken, 18. yüzyıl için tam tersi bir tarih yazımı şekillenmiştir. Payitahtın kalıcı biçimde Edirne’yi terk ederek İstanbul’a geri dönmesine yol açan 1703 Edirne Vakası bu okumanın ilk aşamasını oluşturacak ve onu müteakiben yarım yüzyıllık bir zaman dilimi içinde meydana gelen çeşitli doğal afetler ve politik gelişmeler bu söylemin değişmez unsurları olacaktır. Bu bağlamda, Edirne’de 18. yüzyılın ortasında meydana gelen 1746 tarihli *ihrâk-ı kebîr* ve 1752 tarihli *zelzele-i ‘azime* deprem, 18. Yüzyıl Osmanlı Edirne’si üzerine tarih yazımının şehrin inhitatı çevresinde şekillenmesinde önemli bir yer tutar.³⁰ Bu okuma, devletin önemli toprak kayıpları ile karşılaştığı XIX. yüzyıl için de devamlılığını muhafaza etmiş; 1806’daki “ikinci Edirne Vak’ası” ile art arda yaşanan Rus ve Bulgar işgalleri bun okumada belirleyici olmuştur.³¹

²⁹ Gürer Karagedikli, “Bir Payitahtı Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıl Başlarında Edirne Şehrinin Sosyal ve Mekansal Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler” Ümit Ekin (haz.), *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2013, ss.221-231.

³⁰ Tayyip Gökbilgin, “Edirne”, DIA, c. 10, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss.426-9. Yunus Uğur, “Edirne” G. Agoston ve B. Masters (haz.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, Infobase Publishing, 2009, ss.195-197; Feridun Emecen, “Tarih koridorlarında bir sınır şehri: Edirne” M. İşli ve M. S. Koz (haz.), *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.

³¹ Gökbilgin, a.g.m.

Kaynak çeşitliliğindeki fazlalık ile bu kaynakların ihtiva ettiği sınırlar ve problemlerin de etkisiyle, 18. yüzyıl Osmanlı Edirne'si için hâkim duruma gelen bu söylemin literatürde halen takip edildiğini söylemekte yarar var. Lakin, söylem itibarı ile, birbirini tekrar eden ikincil literatür çalışmalarında daha ziyade yangının ve depremin yıkıcı etkilerinin dile getirildiği; tahribatın etkilerini azaltmaya yönelik yerel ve merkezi unsurların çabalarının göz ardı edildiği görülmektedir.³² 18. yüzyılda yaşanan bu olayların Edirne için yıkıcı etkilerinin olduğu bir gerçektir. Fakat, aşağıda daha detaylı ele alınacağı üzere, yaşanan bu afetlerden sonra vakıflar, yerel ve merkezi aktörler kenti yeniden canlandırmak için uzun yıllar sürecek bir imar mücadelesine girişmişlerdir. Aşağıda 1740'lardan itibaren art arda şehri vuran yangın, deprem ve ağır kış gibi afetler sonrasında şehirde ne gibi imar çabaları sergilendiği, yerel ve merkezi politik aktörlerin bunda ne tür etkilerinin olduğu incelenecektir.

4. Edirne'de Afetlerden Sonra Merkezi Devlet ve Yerel Otoriteler

4.1. *İhrâk-ı kebîr*

18. yüzyılın ortalarında şehri vuran afetlerin başında, arşiv belgelerine “ihrâk-ı kebîr” ya da “harîk-i kebîr” olarak geçen 1746 tarihli Büyük Edirne Yangını gelir. Bu yangının şehirde önemli sayıda dini yapıya sıçradığı yakın zamanda yapılan bir çalışmada belirtilmiştir. Üç Şerefeli Camii'nin yakınlarında başladığı düşünülen bu yangından Eski Camii, Alamüddin Camii, Abdurrahman Camii ve Mehmed Ağa Camii etkilenen ana dini yapılar olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte çok sayıda mescidin de yangından zarar gördüğü ortaya konulmuştur.³³ Ne var ki, camilerin ve mescitlerin yanında özellikle şehrin ticari merkezinde yer alan çok sayıda han ve dükkân da yangından etkilenmiştir. Bu hanların birçoğu Darüssaade Ağası nezaretindeki vakıflar tarafından yaptırılan yapılar olduğundan, binaların yangından etkilenen bölümlerinin tamiri ya da tamamen yeniden inşasında bu nezaretin inisiyatifi önemli rol oynamıştır. Ünlü Darüssaade Ağası Beşir Ağa Edirne'nin en önemli hanlarından biri olan Kurşunlu Han'ın mezkûr yangında gördüğü hasarlarla ilgili, hanın kontrolünde olduğu Sultan II. Murâd vakfi mütevellisine bir mektup yollamıştır. “El-

³² Literatür 1752 *zelzele-i 'azimesi* için detaya girmeden depremin kaba hatlarıyla ne kadar bir alanı kapsadığı üzerine bilgiler sunmuştur. Yakın zaman önce mezkûr deprem üzerine münhasıran yapılmış bir çalışma için bkz. Hasan Ali Cengiz, *1752 Edirne Depremi. Zelzele-i Azime*, İstanbul, Kitabevi, 2020.

³³ Hasan Ali Cengiz, “1746 Edirne Yangını'nın Dinî Yapılarda Oluşturduğu Hasarlar”, *Edirne Camileri ve Selimiye Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022, ss.370-388.

fakîr Beşir Ağa-yı Dârü's-Sa'âdeti's-Şerîfe" imzasıyla yollanan yazı şöyledir:

"Kıdvetü'l-emâsîl ve'l-akrân hâlâ Cîsr-i Ergene'de merhûm Sultân Murâd Hân-ı Sâni Evkâfî Müttevellîsi olan ... zîde kadrihu inhâ olunur ki hâlâ mütevellîsi olduğın vakf-ı mezbûr musakkafâtından Edirne'de vâki' Kurşunlu Han demekle ma'rûf hânın bi-emri'l-lâhi te'âlâ vâki' olan ihrâkda üstünün kurşunları şiddet-i ateşden eriyüb ve ba'zı mahalleri yıkılıb ta'mîr ve termîme muhtâc olmağıla mektûb tahrîr ve irsâl olunmuşdır vusûlünde gerekdir ki ber-minvâl-i muharrer hân-ı mezkûrın cem' olan kurşunlarından mâ'adâ ne mikdâr kurşun ile olur ve münhedim olan mahalleri her ne ise ma'rifet-i şer'le keşf ve tahmîn..."³⁴

Beşir Ağa'nın konu hakkında II. Murad vakfı mütevellisine yazdığı bu mektup, yangında kurşunları eriyen Kurşunlu Han'ın tamiriyle ilgilidir. Bu mektubu, 1747 senesi Ocak ayı başlarında tutulan keşif defteri izlemiştir. Keşif defterinin muhatabı Sultân Murâd Hân-ı Sâni vakfidir. Darüssaade Ağası'nın kendi nezaretinde olan bu vakfın müsakkafatından olan mezkûr hanın tamiri için yazdığı ikinci yazı aşağıdadır:

"...bi'l-fi'il Dârü's-Sa'âdeti's-Şerîfe Ağası hazretlerinin nezâret-i şerîfelerinde olan evkâfdan Cîsr-i Ergene Kazâsı'nda vâki' merhûm ve mağfûrın-leh Sultân Murâd Hân-ı Sâni Evkâfî musakkafâtından mahrûse-i Edirne'de Kurşunlu Hân demekle ma'rûf kârgîr hân işbu sene-i mübârekde bi-emri'l-lâhi te'âlâ vâki' olan harîkde şiddet-i ateşden kurşunları eriyüb ve ba'zı mahalleri dahî yıkılıb ta'mîre muhtâc olmağıla ... münhedim olan mahalleri her ne ise ma'rifet-i şer'le keşf ve tahrîr ve ... Mi'mâr-ı Hâssa es-Seyyid Ahmed Ağa ve Taşçıbaşı ve Kurşuncıbaşı ve Neccâr hâlifeleri ve sâ'ir ... bi-garez kimesneler hân-ı mezkûra varub ba'de'l-mu'âyene mi'mâr-ı merkûm cümle müvâcehesinde misâha ve tahmîn-i sahîh ile ba'de't-tahmîn mahall-i mezbûrde hâzırın-ı bi'l-meclis olan cemâ'at-i müslimden bir vech ile ancak ta'mîr olunur noksân ile mümkün-i mahsûl değildir' deyu icmâ' ve ittîfâk eyledikleri defteridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur..."³⁵

Keşif defterinde, Kurşunlu Han'ın alt ve üst katlardaki odalarının, merdivenlerinin, yıkılan taşlarının ve diğer tüm yanan bölümlerinin aşağı yukarı bir buçuk milyon akçe (1.498.230 akçe) masrafla tamir edilebileceği belirtilmiştir.³⁶

³⁴ EŞS 138, 118b-2 (muhtemelen H.1159). 138 numaralı şer'iyye sicili Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfî Mufettişliği Mahkemesi'nde görülen ve kayda geçen kayıtları ihtiva eder. Bu defterin çeviri yazısı bir yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Ama bazı transkripsiyon hataları ve sayfaların farklı numaralandırılması sebebiyle, elinizdeki makalede orijinal defter kullanılmıştır. Tez ile karşılaştırmak için bkz. Oğuzhan Samıkıran, *138 Numaralı Edirne Şer'iyye Sicili (H. 1119-1161/M.1707-1748)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2006.

³⁵ EŞS 138, 119a-1 (19 Zihicce sene 1159).

³⁶ EŞS 138, 119a-2-119b (19 Zihicce sene 1159).

Edirne'nin bir başka hanı Çingâne Hanı da ihrâk-ı kebîrde yanmış hanlardan birisidir. Anılan hanın kiracısı olan İstanbul sâkinlerinden "Atıctutıcibaşısı olan iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim 'izzetlü el-Hac Mustafa Ağa ibn-i Hüseyin Ağa'nın oğlu ve vekili Ömer Ağa Edirne mahkemesine gelerek şu ifadeyi verir:

"Dârü's-Sa'âdeti's-Şerîfe Ağası hazretlerinin nezâret-i şerîfelerinde olan evkâfdan merhûme Şah Sultan Evkâfı musakkafâtundan olub mahrûse-i Edirne'de Larî Cami '-i Şerîfi kurbından vâki' Çingâne Hânı dimekle ma'rûf hân bundan âkdem vâki' olan harîk-i kebîrde muhterik olmağla hân-ı mezkûrın 'arsası icâre-i mu'accele ve beher-mâh dört yüz ellîşer akçe icâre-i mü'eccele ile müvekkilim babam mûmâileyhin bâ-izn-i mütevellî tasarrufunda olmağla hân-ı mezkûri vakf-ı mezbûre teberru'ân kendi mâlı ile binâ' itmek murâd itmekle cânib-i şer'den üzerine varılıb ba'de'l-mu'âyene ne mikdâr masraf ile binâ' olunur tahmîn olunmak müvekkilin matlûbıdır."³⁷

Mahkemeden tayin olunan Mevlâna Mustafa Efendi, Hâssa mimarı es-Seyyid Ahmed Ağa ve Halîfesi İsmail Ağa şahitler huzurunda "hân-ı mezkûr 'arsası üzerine varub vekîl-i mezbûr müvâcehesinde mahalle ile ba'de'l-mu'âyene ve'l-müşâhede Mi'mâr-ı merkûm mesâha ve tahmîn-i sahîh ile ba'de't-tahmîn bundan akall ile husûlî mümkün değildir" diye ifade vermişlerdir.³⁸ Belirtilen meblağ 674.190 akçedir.

Edirne'nin en önemli çarşılarından Ali Paşa-yı Cedîd çarşısı da yangından büyük hasar görmüştür. Ali Paşa Çarşısı, Sadrazam nezaretinde olan vakıfların mülhakatındandır. Harcanan paranın büyüklüğü hem yangından gördüğü zararı göstermesi hem de vakfi kontrol eden ilgili devlet biriminin konuya gösterdiği ehemmiyeti anlamamız da yardımcıdır. Anılan çarşının yangın sonrası tamirinin masrafının 610.000 akçeden fazla tutacağı hazırlanan keşif defterinde belirtilmiştir.³⁹

Valide Sultan vakfi mülhakâtından Edirne'de Sarrâf Hânı da yangında hasar görüp tamiri vakıfça yaptırılan ticari yapılardan biridir. Gene Darüssaade Ağası Beşir Ağa mektubunda, Sarraf Hanı'nın tamiri için harcanan 378.780 akçe bedeli veren kişiye "icâretyn-i ma'lûmeteyn" ile kiraya verilmesinin vakfa evla ve enfa olduğunu belirtmiştir. Bu durumun da Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesine kaydettirilmesi Beşir Ağa'nın detaylandırdığı bir başka husustur.⁴⁰

³⁷ EŞS 138, 123a-4 (25 Rebûlâhîr 1160).

³⁸ EŞS 138, 123b-1 (25 Rebûlâhîr 1160).

³⁹ EŞS 140, 47a-2 (15 Rebîülevvel 1160).

⁴⁰ Belgede, harcanan meblağ 3.156,5 kuruş olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada 1 kuruş=120 akçe olarak kabul edilmiştir. EŞS 138, 69a-1.

Dükkanların da vakıfların önemli gelir kalemlerinden olduğu düşünülürse, yangın sonrası tamire muhtac olan dükkanların yapımında acele edilmesi anlaşılabilir. Edirne’de merhûm I. Bayezid Vakfı mülhakâtından Çelebi Sultan Mehmed Han diye bilinen “Câmi’-i ‘Atîk Evkâfi’nın musakkafâtından yağlıkıcıyân, kaftâniyân, gazzâzân ve tâcirân esnâflarının sâkin oldukları dükkanlar da yangında zarar görmüş ve tamire ihtiyaç duymuştur.⁴¹ Aişe Kadın, Tahtalkala, Kirişhane ve diğer mahallerde İhrâk-ı Kebîrde yanan fırın, ekmekçi ve değirmen dükkanların listesi de bir sene evvel kaydedilmişti.⁴² Şehrin muhtelif yerlerinde yangından etkilenen çeşme ve sebiller de vakıfları aracılığı ile tamir ettirilmiştir. Edirne’de Tahmis ve Bit Pazarı yakınındaki çeşmelerin tamiri için keşifler kadı ve ilgili vakıfların mütevellileri aracılığı ile yaptırılmıştır.⁴³

4.2. Zelzele-i ‘azîme

Örfi Mahmud Ağa’nın Edirne’de birinci elden gözlemediği 1752 zelzele-i ‘azîmeyi, dönemin vakanüvisi İzzî Süleyman Efendi de Tarih’inde detaylandırmıştır:

“... işbu bin yüz altmışbeş senesi şuhûr-i Rûmiyye’den mâh-ı Temmûzun on dokuzuncu ve şehri-i Ramazân-ı şerîfin on sekizinci leyle-i ahadda beyne'l-‘işâ’eyn havâli-i erâzî-i İstan-bul’da zuhûr eden zelzele-i ‘azîmeden ‘ibâdullahleked-hürde-i havf u hirâs ve bâ’zı mahallerde ebni-ye-i kühen-sâlin esâsına gerçi indirâs vâki’ oldu. Lâkin Edirne Şehri’nde ve Kasaba-i Hafsa ve olnevâhîde ma’âzallâhi Te’âlâ ziyâdesiyle şiddet vetelâtum-i Kulzüm-sıfat kemâl-i hiddet üzere zuhûrve bir sâ’at mikdârı gehvâre-i zemîn, hareket-i kasrîve ıztırâbda mecbûr olmağla, Sultân Selim Câmi’i ve ana muhâzî dört ‘aded cevâmi’-i şerîfe ve minârelerinden gayri Eski Câmi’ ve Üc Şerîfeli ve sâ’ir cevâmi’ ve mesâcidin ekser menârât ve kubbe ve şerefâtı zemîne sâkit ve niçe kârgîr binâların tâk vekemer ve cidâr-ı metânet-eseri sâha-i arza hâbitolup, bi-hadd büyût ve dekâkîn ve hânlar ve Kasa-ba-i Hafsa’da vâki’ kebîr hân ve sâ’ir mahaller ve Edirne kurbünde Hasköy ta’bir olunur kasabakülliyen munderis ü harâb ve niçe nüfusun telef ve mecrûh olmasıyla, ‘ibâdullâha ‘azîm piç ü tâb-ıztırâb ‘ârız olduğundan gayri, bi-emrillâhi Te’âlâ ibtidây-ı zuhûrundan birkaç ay mürûruna değîn Edirne ve ol havâliden subh u mesâ tezelzül ve hareket munkatı’ olmaduğı ihbâr olunmuştur.”⁴⁴

⁴¹ EŞS 138, 128a-2 (24 Muharrem 1161).

⁴² EŞS 140, 43b-2 (Gurre-i Safer 1160). Tamiri gereken tüfenkçi ve barutçu taifelerinin muhterik olan dükkanlarının keşif defterleri için bkz. EŞS 140, 55b; yanan hamamın keşif kaydı için bkz. EŞS 140, 57a-2.

⁴³ EŞS 140, 48a-1 ve EŞS 140, 50b-1

⁴⁴ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, Ziya Yılmaz (haz.), İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019, ss.952-953.

Çağdaş iki yazar olan Örfî Mahmûd Ağa ile İzzî Süleyman Efendi'nin zelzele-i azîme ile ilgili söylediklerinin, merkezden gelen ilk emirde detaylandırıldığı görülüyor. En azından, Edirne Bostancıbaşı'sı ve kadısının mektuplarında depremin hemen ardından merkezi hükümeti şehrin selâtin ve vüzerâ camileriyle ilgili bilgilendirdiği anlaşılıyor. 1752 yılının Ramazan ayının son günlerinde gönderildiğini gördüğümüz ve deprem hakkında İstanbul'dan Edirne kadısı ile Bostancıbaşı'sına hitaben yollanan bu ilk fermanın da evvelâ anılan camilerin yıkılan kısımlarının keşiflerinin yapılmasını emrettiği görülüyor:

“...tarafımızdan Der-i ‘Aliyyeme bu def’a vârid olan kağıdlarımızda işbu şehri Ramazan-ı şerifin on sekizinci Pazarıtesi gıcesi ba’de’l-iftâr bi-kazâillahi te‘âlâ vâki’ olan zelzele-i ‘azîme-i hâ’ileden Sultân Selim ‘aliyyetü’r-rahmeti’r-rahîm câmi’-i şerîfi ile İbrâhim Paşa câmi-i şeriflerinin ve birkaç ‘aded mescidlerin minârelerinden mâ’ada sâ’ir cevâmi’ ve mesâcid minarelerinin ba’zıları şerefeleri altına dek ve ba’zıları bi’l-külliyeye münhedim olduktan sonra kubberlerinin ve dîvarlarının dahî ba’zı mahalleri münhedim ve ba’zı yerleri münşak olduğu ve sâ’ir keyfiyâtı tahrir eylemişiz ber vech-i muharrer münhedim ve mütezzelil ve münşak cevâmi’ ve mesâcid ma’rifet-i şer’le ve mi’mârân ma’rifetleriyle mu’ayene ve keşf olunub keşf defterleri ve evkâfları sicilleri nezâretinde olduğu ilâ vechi’l-izâh i’lâm olunmak fermânım olunmağın işbu emr-i şerifim ısdâr ve ırsâl olunmuşdur imdi vusûlünde zelzele-i merkûmeden münhedim ve münşak olan ancak cevâmi’ ve mesâcidleri ma’rifet-i şer’ vesikadan olan mi’mârân ma’rifetleriyle keşf ve mu’ayene ve ‘ale’l-infirâd sebt-i defter olunub keşf defterleriyle evkâfları sicillerin nezâretlerinde olduğu ... ale’t-tafsîl der-i ‘aliyyeme i’lâm ve ırsâl olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuşdur...”⁴⁵

Üç Şerefeli Camii'nin deprem sonrası yapılan keşif kaydı bir hayli detaylıdır. Cami, medrese ve mektep binalarının yıkılan ve zarar gören kısımlarının keşfinin hassa mimarbaşı Elhac Ahmed Ağa ve Edirne Bostancıbaşı marifetiyle yapılması; masrafı ne olursa olsun imzalı ve mühürlü defter suretlerinin İstanbul'a yollanması emredilmiştir. Keşif için anılan isimlerin haricinde ayan ve eşraf ile kurşuncubaşı, taşçıbaşı ve diğer ehl-i vukûf muayene ve keşifte hazır bulunmuşlardır.⁴⁶

İlerleyen aylarda, merkezden gönderilen yıkılan yerlerin tamirlerinin masraflarının nerelerden karşılanacağı ile ilgili kayıtlar depremin boyutlarını anlamamızı da kolaylaştırıyor. Depremden aşağı yukarı on ay sonra gönderilen bir yazıda, Edirne'de depremden zarar gören camiler, medreseler ve Dârü'l-hadis'in Sultan Bayezid Evkafı mütevellisi Abdürrahim Bey tarafından tamir ettirilmesi belirtiliyor. “Keşf defterleri mücebince i’mârî ehemm ve elzem olmağıla”, zarar gören evkaf

⁴⁵ EŞS 147, 35b-3

⁴⁶ EŞS 169, 80-82

câmilerinin masraflarının 4.173.600 akçe gibi büyük bir meblağı bulduğu, bunun da vakfin bütçesinden karşılanmasının mümkün olmadığı için Haremeyn Hazinesi'nden karşılanacağını belirtilmiştir.⁴⁷

Şeyhülislam nezaretindeki vakıflardan olan Abdurrahman Efendi adlı bir hayır sahibi tarafından inşa edilen ve depremde zarar gören bir caminin keşif defteri de sicille kaydedilmiştir. Abdurrahman Efendi mahallesi ahalisinin iltimasıyla mahkemenin ilk muayenesini müteakiben, “hasa mimarı Esseyid Ahmed Ağa ve halîfesi İsmail ve sâ'ir bî-garez ehl-i vukûf cemâ'at-i müslimîn ittifakıyla misâha ve tahmin olunduğu defter” bu küçük mahalle camisinin tamir masrafının 49.900 akçe olduğunu kayda geçirmiştir.⁴⁸

Gene Şeyhülislam nezaretinde olan vakıflardan İstanbul'da Ahi Çelebi vakfının mütevellisi olan Abdullah Ağa bin Mustafa adlı kişi mahkemeye gelerek, Edirne depreminde yıkılan bazı mekteplerin tamiri konusunda şu ifadeleri kullanmıştır: “Mütevellisi olduğum vakf-ı mezkûr mülhakatından olub Mahrûse-i Edirne'de Arasta kurbünde vâki' mekteb-i şerîf ve dersâne-i latîf bi-emri'l-lâhi teala vaki' olan zelzele-i azîmede münhedim ve mütezzezil olan mahallerini hâlâ bi't-tevliyye ta'mîr ü tekmi'l eyledim kibel-i şer' den üzerine varılıb mikdâr-ı masrafum tahmin olunmak matlûbumdur.” Abdullah Ağa'nın bu talebi üzerine, Edirne mahkemesi Mustafa Efendi'yi bu iş için görevlendirmiştir. Mustafa Efendi, hasa mimar başısı Esseyid Ahmed Ağa, mimar halifesi İsmail Ağa ve diğer ehl-i vukûf ile mektebe giderek misâha etmişler; tamirin 29.771 akçelik bir parayla mümkün olduğunu belirlemişlerdir. Kayıta şu ifade de anlamlıdır: “zîkr olunan meblâğ-ı mecmû' -ı mezkûr yetmiş dokuz bin yedi yüz yetmiş bir akçe ile ancak ta'mîr olunmuşdur bundan akall ile husûlü mümkün değildir.”⁴⁹

Muhtemelen Edirne'de Fâtıma Hatun mahallesinde aynı sâhibü'l-hayrın bina ettirdiği cami de depremde yıkılmıştır. Bu vakfin padişah beratıyla mütevellisi olan Esseyid Ali Ağa bin Esseyid Mehmed Ağa, Edirne mahkemesinde şöyle ikrar etmiştir:

“Mütevellisi olduğum câmi'-i şerifin kârgir kubbe [ve] minâresi bundan akdem bi-kazâi'l-lâhi te'âla vâki' olan zelzele-i 'azîmeden külliyyen münhedim olmağıla galle-i vakfa rücu' şartıyla me'zûnen bi'ş-şer' câmi'-i mezkûr tecdiden binâ ve tekmi'l etmişdir [*sic*] kibel-i şer' den üzerine varılıb ba'de'l-mu'âyene mikdâr-ı

⁴⁷ BOA TS. MA.e 1196-34 (15 Cemâziyelâhir 1165). Bu meblağın belgede 34.780 kuruş olarak yazıldığını görüyoruz.

⁴⁸ EŞS 147, 42a-2 (Evâ'il-i Muharrem 1166).

⁴⁹ EŞS 153, 22a-1(13 Zilhicce 1166).

masrafum tahmîn-i sahîh ile tahmîn olunub galle-i vakfa rücû'a bana izn virilmek bi't-tevliyye matlûbumdır."⁵⁰

Vakıf mütevellisinin harcadığı 489.600 akçe gibi büyük bir meblağı düşününce, vakıf mütevellilerinin nüfûzlu ve kâdir askeri zümre mensuplarından seçilmesini anlıyoruz. Zira müteveli Ali Ağa camiye yeniden bina ettirmeyi kendi olanaklarıyla sağlamıştır. Harcamalarını daha sonra vakfın gallesinden almayı talep etmiştir. Nakşibendi tarikatı tekkelerinden Koyun Baba tekkesinin yıkılan ya da zarar gören bölümleriyle ilgili detaylı keşif defteri, evi yıkılan bir imamın yıkılan evi hakkındaki arzuhali gibi başka kayıtlar da vakıfların deprem sonrasında zarar gören binalar konusunda öncü işlev gördüklerini kanıtlıyor.⁵¹

Osmanlı tahtgâh-ı selâsesinden biri olan Edirne, Bursa ve İstanbul gibi şehirlerle benzer bir statüde muamele görüyordu.⁵² Depremin ardından geçen ilk iki yılda, Osmanlı merkezî hükümeti devletin şehirdeki hem görünürlüğünün sembolü olan ya da güvenlik unsuru sayılabilecek binaların tamiri konusunda Edirne kadısına ve ilgili diğer görevlilere onlarca emir yolladı. Örneğin, Edirne kalesinin hemen yanında bulunan top mühimmatları için kullanılan binanın keşif defteri böyle bir yazı hakkında bize bilgi verir. Keşif defteri, mühimmat depolarının münhedim olmuş onlarca bölümünün ölçümü ve ne kadar masraf çıkaracağıyla ilgili ayrıntılı bir rapordur. Edirne kadısına, sâbık Defterdar kethüdası Mehmed'e ve Topçubaşı vekili İsmail'e hitaben yazılan ferman şöyledir:

“...yüz altmış beş senesi Ramazan-ı Şerifinde vaki' olan zelzele-i şedîdenin te'sîrinden nâşi mahrûse-i Edirne'de tob mühimmâtı hıfzına me'mûr Dergâh-ı Mu'allâm topluları neferâtına mahsûs olan kışlağın mühimmât mahzenini ve kebîr orta sofa ve neferât odaları ve cedîd odaların ocaklarıyla mahall-i sâ'iresi ba'zen münhedim ve ba'zen çatlayub muhtâc-ı ta'mir ve termim olduğuna binaen ma'rifet-i şer'le keşf ve defter olunub ta'mir ve termim olunmasıçün emr-i şerif-i âlişânım sudûrunu sen ki mevlana-yı mumâileyhsin bu def'a Der-i Sa'âdetime tahrîr ve i'lâm iylemek...”⁵³

Birkaç ay sonra Edirne'de siyah barut ve mühimmat mahzenlerinin bulunduğu binaların Edirne kadısı Abbas ve yanında bulunan ilgili kişilerce keşf ü tahmini yapılmıştır. Der-kenarda “cebe-hâne keşf

⁵⁰ EŞS 153, 22b (21 Zilhicce 1166).

⁵¹ EŞS 153, 31-34 ve EŞS 147, 38a-2.

⁵² Gürer Karagedikli, “An Ottoman Imperial City in Transition. Transformation of Urban Governance in Edirne (18th and 19th centuries)”, *Kadim*, 4/2 (2022), ss.27-38.

⁵³ EŞS 147, 44a-1 (22 Muharrem 1166).

defteridir” şeklinde kaydedilen keşif raporunda, binanın tamirinin toplam maliyetinin 279.750 akçe olduğu belirtilmiştir.⁵⁴

Depremden bir yıl kadar sonra bu sefer de top arabacıları neferatına mahsus bir binanın tamiri ile ilgili Edirne kadısına, sâbık Defterdar kethüdası Mehmed'e ve Top arabacıbaşı vekili Halil'e hitaben bir ferman gönderilmiştir merkezden. Edirne kale içinde Top Kapısı bitişğinde top arabacıları neferatına mahsus olan kışlağın depremden yıkılan odaları ve mühimmat binalarının gerekli yerlerinin “ma'rifet-i şer' ve sâbika defter kethüdası mumaiyleh Mehmed -zide mecdihu- ma'rifeti ve Top arabacıbaşı vekili merkum ma'rifetiyle kemal-i dikkat ve taharri(olunarak keşf ve mu'ayene idüb memhur ve mümza keşf defterin Der-i Sa'adetime irsal eylemek” üzere emredilmiştir.⁵⁵

Erken modern dönem şehirlerinde kamusal alanın en önemli birimi olan kale duvarları da Büyük Edirne Depremi'nden nasibini aldı. Roma İmparatorluğu döneminden kalıp Osmanlıların Edirne'yi fethini müteakip ilk yüzyılda şehir sakinlerinin yaşam alanı olan kale içi, ilerleyen senelerde şehrin ticaret merkezine yakınlığını ifade eder bir semt olarak gelişimini sürdürmüştür. Şehir merkezinde güvenliği, muhafazası gereken ticari ve askeri binaların korunaklı duvarlar içinde olması şehrin en önemli kurumlarından bazılarının savunması için elzemdi. Bu nedenle, depremden olumsuz etkilenen kale duvarlarının da tamirine girişilmiştir. Edirne kadısına, sâbık Defterdar kethüdası Mehmed'e ve Top arabacıbaşı vekili Halil'e hitaben yollanan ve yukarıda zikredilen fermanın hemen ardına Edirne kalesi duvarlarının tamiri için tutulan keşif kaydı eklenmiştir. Bu kayıta “cidâr-ı kal'adan mumhâne kurbunda Top Kapusuna andan Kafes Kapusuna andan Keçeciler Kapusuna varınca ve Debbâğhâne kurbunda Girme Kapu ta'bir olunur mahallden Manyas Kapusuna andan Sic-i Sultâniye andan Balık Pazarı andan Kule Kapusuna varınca bi'l-külliyeye münhedim olan cidârdan ziyâde lüzûmu olan mevâzi'-i müte'addid tecdîd olunacak kârgîr kal'a dîvârı” ölçümü yapılarak ne boyutta bir duvarın tamir edileceği masrafiyle birlikte yazılmıştır.⁵⁶ Aynı bölgede suçluların

⁵⁴ EŞS 153, 20b-2 ve EŞS 153, 21a-1 (Şevvâl 1166).

⁵⁵ EŞS 147, 44a-2 (22 Muharrem 1166).

⁵⁶ Toplam alanı tûlen, 'arzen ve kadden toplam 23520 zıra' olarak belirlenen tamire muhtaç kale duvarlarının maliyeti 1.311.200 akçe olarak tahmin edilmiştir. EŞS 147, 44b-1 (22 Muharrem 1166).

tutulduğu mahbeslerden biri olan Edirne Sicn-i Sultânî'si de aynı şekilde tamir edilmesi gerekli görülmüş kamu binalarından birisidir.⁵⁷

Payitaht Edirne'nin su yolları da anılan depremde zarar görmüştü. Şehrin su ihtiyacı Çöke nahiyesinde bulunan köylerden Kanuni Sultan Süleyman zamanında oluşturulan hat üzerinden sağlanıyordu.⁵⁸ Zamanla bozulan bu hat hakkında Edirne şer'iyye sicilleri çokça kayda sahiptir. Edirne zelzele-i azîmesinde bu su yolları da zarar görmüş ve tamir edilmesi gerekmiştir. Aynı camilerin, mekteplerin ve diğer kamu binalarının kayıtları gibi, su yollarının da muayene ve keşif defterleri sicillerde kayda geçiyordu.⁵⁹ Edirne kırsalı şehrin başka bir unsurunu da barındırıyordu. Bunlardan biri, Ahur köyünde bulunan mîrî deve ahırlarıydı. Bu ahırlar da depremden hasar görmüş ve tamir edilmeleriyle ilgili keşif defterleri Edirne sicillerine kaydedilmiştir.⁶⁰

4.3 Şitâ

Çetin kışlar da Osmanlı şehirlerinde türlü zorluklar çıkaran afetler arasında gösterilebilir. Bunların başındaysa buz tutan ve sonucunda bazı bölümleri yıkılan köprülerle diğer kamu binaları geliyor. Safer 1160 tarihinde Edirne Bostancıbaşısı ve kadısı İstanbul'a ayrı ayrı yolladıkları ilamlarda Edirne'de yaşanan "şiddet-i şitâ" ile "buzların kesret üzere cereyânından nâşi" Meriç nehrindeki ahşaptan köprülerin zarar gördüğünü yazmışlardır. Bilhassa Cisr-i sâni olarak bilinen köprünün birçok mertebesi münhedim olmuştur. Bununla birlikte Saray-ı Cedîd sınırlarından geçen nehirler üzerinde bulunan ağaç köprüler de buzlanma nedeniyle münhedim olup ve tamire ihtiyaç duyuyordu.⁶¹ Bu ilamlardan beş gün sonra, İstanbul'dan bu konu için mübaşir olarak görevlendirilen Dergâh-ı Mualla Gediklilerinden Elhac Salih ile mimar-ı hassa ve mahkeme görevlileri donan köprülerin üzerine giderek durum tespitini yaptılar. Hem Meriç nehri üzerinde sekiz gözü zarar gören köprüye hem de Saray-ı Hümayûn'da zarar gören köprülerin teftişi bu kişilerce yapıldı.⁶² Bu işin tamamlanması için Edirne

⁵⁷ Edirne'deki bu mahbese duvarlar için 91.200, üstünün kiremitleri için 78.400, kereste bedeli ve amele ücreti için 30.000 olmak üzere toplam 199.600 akçe masraf tahmini yapılmıştır. EŞS 147, 44b-2 (22 Muharrem 1166).

⁵⁸ Gürer Karagedikli, "Osmanlı Şehrinde İrva ve İska: Edirne Şehrinde Su ve Suyolları Üzerine Bazı Bilgiler (17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başları)", XVII. Türk Tarih Kongresi, (15- 17Eylül 2014, Ankara), IV/4, ss.1382-1387.

⁵⁹ EŞS 162, 25a-2 ve b.

⁶⁰ EŞS 147, 36a-3 ve EŞS 153, 20b.

⁶¹ EŞS 140, 43a-2 (10 Safer 1160) ve EŞS 140, 43b-1 (tarihsiz).

⁶² EŞS 140, 44b (15 Safer 1160). Aynı mesele için bkz. EŞS 140, 50b-2, EŞS 140, 51.

Bostancıbaşı'sı, mübaşir Elhac Salih Ağa, Hassa Mimarı Esseyyid Ahmed Ağa, neccâr halifeleriyle ehl-i vukûf kimseler mahkemede anılan köprülere gerekli olan kerestelerin ne miktarda ve nereden getirileceği konusunda detaylı bir rapor hazırladılar.⁶³

Sonuç

Bu çalışmada, 18. yüzyılın ortalarında Edirne şehrini tahrip eden yangın, deprem ve çetin kış mevsimi üzerinden afetler sonrasında Osmanlı kentlerinde kamusal alanın ve kamu binalarının yeniden inşasında yerel ve merkezi aktörlerin rolleri incelenmiş, anılan afetlerin nerelerde etkili olduğunu ve sonrasında nasıl bir yeniden inşa politikası izlendiği irdelenmiştir. Afetlerin hemen ardından, düzenli bir şekilde, şehirde tahrip olan binaların teftişine ve bir süre sonra da tamiratına girildiği görülmektedir. Kayıtlarda tamire ve bakıma ihtiyaç duyulan yapılar olarak, çoğunlukla camilerin, mescitlerin ve devlet binalarının olduğu hemen göze çarpmaktadır. Buna ek olarak, kale duvarlarının, hanların, su yollarının ve köprülerin ihtiyaç duyuldukça bakımdan geçirildiği gözlenmektedir. Edirne şehrinde önemli sayıda binanın vakıfların kontrolünde olduğunu biliyoruz. Bu vakıfların çoğunun da başkent İstanbul'da Darüssade Ağası ve Şeyhülislam gibi önemli siyasi figürlerin nezaretinde olan evkaftan olması afetler sonrası imar programında önceliğin hangi alanlara verildiğini görmemizi kolaylaştırıyor. Bilhassa Edirne şehrinde bulunan ticaret alanının merkezini oluşturan önemli hanların ilk planda tamir ettirilen yerler olması, imparatorluk başkenti İstanbul'da Edirne ile doğrudan ya da dolaylı bağı bulunan Osmanlı elitinin şehrin yeniden imarında nasıl bir rol oynadıklarını görmemizi sağlıyor. İlaveten, gene Edirne merkezde şehrin güvenliği için elzem kamu binalarının afetler sonrasında ilk planda keşfi yaptırılan yerler olması da merkezi devletin şehirlerde nasıl bir yeniden imar planı tahayyülü içinde olduklarını anlamamızı kolaylaştırıyor. Sonuç olarak, bu durum şehrin yeniden inşası politikasında devletin öncelikli motivasyonları ile kamu-özel ikilisi arasındaki sıkı ilişkiyi de anlamamızı kolaylaştırıyor.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Topkapı Sarayı (TS MA.e), 1196-34.

Ankara Milli Kütüphane Şer'iyye Sicilleri

Edirne Şer'iyye Sicilleri (EŞS). No.138, 140, 147, 153, 162

Telif Eserler

Örfi Mahmud Ağa, *Edirne Tarihçesi*, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi TY 2195.

⁶³ EŞS 140, 58 (2 Cemâzielâhir 1160).

Karagedikli, G. (2023). Osmanlı Şehirlerinde Afetler Sonrası Kamusal Alanın İmarı: 18. Yüzyılda Edirne. ANKARAD, 4(7), 111-132.

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)* Haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019).

Araştırma Eserler

ALKAN GÜNAY Nilüfer, “Osmanlı Taşrasında Bir Yetki Alanı: Haremeyn-i Şerifeyn Teftiş Vekâleti Görevi ve Kapsamı”, *Osmanlı Tarihi Araştırmalar Merkezi Dergisi OTAM*, 26 (2009), 29-40.

AKIN Lemi, “İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risale-i Zelzele”, *Türk Dil ve Edebiyat Dergisi*, 44 (2011), ss. 1-82.

AMBRASEYS Nicolas N. ve Caroline F. FINKEL, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas, A Historical Review*, İstanbul, Eren, 1995.

AYALON Yaron, “Ottoman Urban Privacy in Light of Disaster Recovery,” *International Journal of Middle East Studies*, 43/3 (2011), ss.513-528.

AYALON Yaron, *Natural Disasters in the Ottoman Empire: Plague, Famine, and Other Misfortunes*, New York, Cambridge University Press, 2014.

BAER Marc David, “The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish Space in İstanbul,” *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2004), ss. 159-181.

BARKAN Ömer Lütfi, “Research on the Ottoman Fiscal Surveys” M.A. Cook (haz.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, Oxford, Oxford University Press, 1970, ss.163-171.

CENGİZ Hasan Ali, *1752 Edirne Depremi. Zelzele-i Azime*, İstanbul, Kitabevi, 2020.

CENGİZ Hasan Ali, “1746 Edirne Yangını'nın Dinî Yapılarda Oluşturduğu Hasarlar” *Edirne Camileri ve Selimiye Sempozyumu Sempozyum Bildiri Kitabı*, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022, ss.370-388.

ÇAKMAK Biray, “Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda afet yönetimi: 1894 büyük Uşak yangını” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2011), ss.63.90.

EKİN Ümit, “1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 17 (2007), ss.29-50.

EMECEN Feridun, “Tarih koridorlarında bir sınır şehri: Edirne” E. M. İşli ve M. S. Koz (haz.), *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998).

FAROQHI Suraiya, “Sidjill” *EP*, c.9, Leiden, Brill, 1997, ss.539-545.

GÖKBİLGİN Tayyip, “Edirne” *DIA*, c. 10, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss.426-429.

HAZAI György, “Osmanlı Tarihinde Doğal Afetlerin Rolü Hakkında Birkaç Görüş” E. Zachariadou (haz.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Çev. G.Ç.Güven ve S. Öztürk, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

KARAGEDİKLİ Gürer, “Bir Payitahtı Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıl Başlarında Edirne Şehrinin Sosyal ve Mekansal Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler” Ümit Ekin (haz.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, İstanbul, Bilgi Kültür Sanat, 2013, ss. 221-231.

KARAGEDİKLİ Gürer, “An Ottoman Imperial City in Transition. Transformation of Urban Governance in Edirne (18th and 19th centuries)”, *Kadim*, 4/2 (2022), ss.27-38.

KARAGEDİKLİ Gürer, “Osmanlı Şehrinde İrva ve İska: Edirne Şehrinde Su ve Suyolları Üzerine Bazı Bilgiler (17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başları)”, XVII. Türk Tarih Kongresi, (15- 17Eylül 2014, Ankara), IV/4, ss.1382-1387.

Karagedikli, G. (2023). Osmanlı Şehirlerinde Afetler Sonrası Kamusal Alanın İmarı: 18. Yüzyılda Edirne. ANKARAD, 4(7), 111-132.

- KÖSE Fatih, “1756 İstanbul Yangını”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2019), ss. 191-213.
- KÜTÜK Rifat, “Örfi Mahmud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XI/26 (2004), ss. 183-210.
- MAZLUM Deniz, *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Anarımları*, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011.
- MARCUS Abraham, “Men, women and property: dealers in real estate in 18th century Aleppo”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26/2 (1983), ss.137-163.
- MIKHAIL Alan, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History*, New York, Cambridge University Press, 2011.
- MIKHAIL Alan, “The Ottoman Iceland: A Climate History”, *Environmental History*, 20/2 (2015), ss.262-284.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “1640-1750 Edirne’de buğday fiyatları,” Ender Bilal (haz.), *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1995).
- SAKİN Orhan, *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri*, İstanbul, Kitabevi, 2002.
- SAWAI Kazuaki, “The 1509 Istanbul Earthquake and Subsequent Recovery”, *Mediterranean World*, 22 (2015), ss. 29-42.
- SAMIKIRAN Oğuzhan, *138 Numaralı Edirne Şer’iyye Sicili (H. 1119-1161/M.1707-1748)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2006.
- ŞENGÜR Sabiha, *153 Numaralı Edirne Şer’iyye Sicili H.1164-1170/ 1750-1756*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2007.
- TAŞ Aziz Nazmi Şakir, *Adrianopol'den Edirne'ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- UĞUR Yunus, “Edirne” *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, G. Agoston ve B. Masters (haz.), New York, Infobase Publishing, 2009, ss.195-197.
- ÜREKLİ Fatma, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İstanbul, İletişim, 2000.
- WHITE Sam A., *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*, New York, Cambridge University Press, 2011.
- WHITE Sam A., *The Climate of Rebellion*; Oktay Özel, *The Reign of Violence. The Celalis, c.1550-1700*, Leiden, Brill, 2012.
- YILDIZ Kenan, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, Dotoru tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2012.
- YILDIZ Kenan, “1782 İstanbul Yangını: Kadı Sicillerinden Tespit, Çıkarım ve Yorumlar” Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (haz.), *Osmanlı İstanbullu II. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu*, Bildiriler, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/İstanbul Büyükşehir Belediyesi, ss. 707-722.
- ZACHARIADOU Elizabeth, *Natural disasters in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete III: a symposium held in Rethymnon*, 10-12 January 1997 (Rethymnon: University of Crete Press, 1999).